

Н.Є. Гоцуляк, Н.С. Славіна, С.О. Ренке

**КРЕАТИВНІСТЬ ЯК ПОКАЗНИК РОЗВИТКУ ПРОФЕСІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ
ВИКЛАДАЧА ЗВО**

Гоцуляк Н.Є., Славіна Н.С., Ренке С.О. Креативність як показник розвитку професійної діяльності викладача ЗВО. У статті представлено науково-теоретичний аналіз стану розробки проблеми креативності як показника розвитку професійної діяльності викладача закладу вищої освіти (ЗВО). Розглянуто підходи різних наукових шкіл. Визначено, що будь-якій системі освіти притаманний консерватизм, оскільки вона змушена трансформувати відповідним чином знання й інші культурні цінності. Зазначено, що у процесі комплексного рішення проблеми розкриття психологічних механізмів професійної креативності й умов розвитку діяльності викладача ЗВО провідне положення займає визначення сутності справді професійної педагогічної діяльності.

Ключові слова: креативність, розвиток, особистість, індивідуальність, професійна діяльність, викладач ЗВО.

Гоцуляк Н.Е., Славина Н.С., Ренке С.А. Креативность как показатель развития профессиональной деятельности преподавателя ВУЗа. В статье представлен научно-теоретический анализ уровня разработки проблемы креативности как показателя шкалы развития профессиональной деятельности преподавателя высшего учебного заведения. Определено, что любой системе образования присущий консерватизм, поскольку она вынуждена трансформировать соответствующим образом знания и другие культурные ценности. Отмечено, что в процессе комплексного решения проблемы раскрытия психологических механизмов профессиональной креативности и условий развития деятельности преподавателя ВУЗа ведущее положение занимает определение сущности самой профессиональной педагогической деятельности в частности.

Ключевые слова: креативность, развитие, личность, индивидуальность, профессиональная деятельность, преподаватель ВУЗа.

Постановка проблеми. У процесі комплексного рішення проблеми розкриття психологічних механізмів професійної креативності й умов розвитку діяльності викладача ЗВО провідне положення займає визначення сутності справді професійної педагогічної діяльності. Тому важливе значення має психологічний аналіз специфіки й змісту креативної сфери діяльності педагога, а також виявлення психологічних факторів й умов, що забезпечують удосконалювання педагогічної майстерності.

Формулювання мети і завдань статті. Мета нашої статті – теоретичний аналіз креативності як показника розвитку професійної педагогічної діяльності.

Виклад методики і результатів дослідження. Універсальність людини як соціальної істоти полягає в безмежних можливостях прояву її здібностей і креативності. Не існує таких сфер життєдіяльності особистості, де був би неможливим творчий процес. Традиційну класифікацію видів творчості, яка охоплює наукову, технічну, літературну, музичну та образотворчу, сучасна психологія доповнює ігровою, побутовою («домашньою»), військовою, управлінською, комунікативною, ситуаційною

(«життєвською») та ін. Варто зазначити, що, на думку С.Д. Максименка, творчість в аспекті психології – це діяльність, у результаті якої створюються нові матеріальні й духовні цінності [3]. Ставлення до творчості в різні епохи змінювалося радикально. У Древньому Римі в книзі цінувався лише матеріал і праця палітурника, а автор був безправний. Не переслідувалися ні плагіат, ні підробки. У середні віки, як і значно пізніше, творець був прирівняний до ремісника, а якщо він прагнув виявляти творчу самостійність, то вона ніяк не заохочувалася.

Освітня система переживає стан, пов'язаний з боротьбою старого з новим. Щоб нове зародилося і стало потужним, потрібно звернути увагу на актуальні суперечності і способи їх розв'язання, перетворення їх з руйнівних на креативні чинники освіти. Цілком очевидно, що будь-якій системі освіти притаманний консерватизм, оскільки вона змушена трансформувати відповідним чином знання й інші культурні цінності. Виникає невідповідність між творчою метою вищої освіти і репродуктивним, у своїй основі, змістом.

Отже, в освітньому процесі треба поєднати у пропорційності і відповідності дві протилежності: освітні можливості людини і сутність освіти (її зміст і форми). Тобто привести їх до єдності протилежностей. Відзначимо ще одну, на наш погляд, суттєву обставину: підходи до дослідження проблем творчого мислення ґрунтовно розроблені лише у сфері індивідуального мислення. Сучасні ж дослідження творчого мислення, крім вивчення індивідуального мислення, включають вивчення мислення в діалозі і групову творчість.

У сучасних умовах успішне вирішення завдання підготовки фахівців з вищою освітою можливе, якщо підготовка до майбутньої професійної діяльності здійснюється «творчістю й творчо». Це означає, що викладач ЗВО просто зобов'язаний сам працювати творчо, виявляючи професійну креативність. Є думка, що педагогічна діяльність за своєю суттю не може бути нетворчою, тому що неповторними є суб'єкти навчання, обставини навчального процесу, особистість самого педагога й, отже, будь-яке педагогічне рішення є креативним продуктом за своєю суттю [2]. В обстановці реального навчального процесу педагог просто змушений шукати нові шляхи, способи рішення завдань, виявляти креативність. Щоб визначити у чому полягає сутність креативного аспекту діяльності викладача ЗВО, необхідно розглянути представлені у вітчизняній і зарубіжній психології підходи до вивчення креативності.

Креативність як наукову проблему в психології почали вивчати порівняно давно, вона є однією із найбільш серйозних сфер теоретичного й експериментального дослідження. Креативність – латинський термін, що в перекладі означає «творчість» або «створення з нічого». В енциклопедичному словнику Брокгауза й Ефрона подано таке визначення творчості: «Творчість – це створення нового. У такому значенні це слово можна застосувати до всіх процесів органічного й неорганічного життя, тому що життя – це ряд безперервних змін, і все, що оновлюється, й все, що зароджується в природі, є продуктом творчих сил» [1].

Окрім цих підходів до тлумачення творчості виділяють також особистісний підхід, який можна розглядати і як принцип психології. У розробку цього принципу зробили внесок К. Корнілов, А.С. Макаренко, В.О. Моляко, К.К. Платонов, С.Л. Рубінштейн, В.О. Сухомлинський та інші. Так, наприклад, С.Л. Рубінштейн вважав, що цей принцип

полягає в розумінні особистості як взаємопов'язаної сукупності внутрішніх умов, якими є структура її властивостей і якостей, через які виявляються всі зовнішні впливи [6].

На думку К.К. Платонова, жодне психічне явище (процес, стан або властивість особистості), що виявляється в діяльності (а отже, і саму цю діяльність та її елементи – дії і вчинки), не можна правильно зрозуміти без урахування цього особистісного заломлення [2]. У рамках цього підходу велика увага приділяється дослідженню ролі мотиваційних та емоційних компонентів у мисленні особистості, їх продуктивної функції [6]. При особистісному підході у творчій діяльності звертається увага насамперед на її неповторність та індивідуальність для кожної особистості.

Учені, досліджуючи творчий процес, аналізують співвідношення понять «творчість» і «діяльність». Одні вважають, що творчість і діяльність – це принципово протилежні форми людської активності [1; 2], що основною ознакою діяльності є потенційна відповідність мети діяльності її результату, а для творчого акту характерна неузгодженість мети й результату. У творчій дії результат є ширшим, ніж вихідна мета. Інші вчені дотримуються думки, що розмежовувати зазначені поняття на кардинально протилежні полюси неправомірно, тому що творчість є різновидом діяльності [4; 5], вона є вищим проявом креативної активності людини в будь-якій сфері людської діяльності.

На сьогодні нагальним є теоретичне визначення тих понять, які б узагальнювали і враховували суперечливі моменти в структурі креативності. Таким поняттям є «репродуктивне» і «продуктивне». У науковій літературі виділено основні характеристики цих понять: репродуктивне – це відтворення досягнутих результатів; продуктивне – синонім творчого, це характеристика плідності, результативності, це відображення поступовості, новоутворень в розвитку думки, предметі діяльності. У результаті «репродуктивне» і «продуктивне» відображають суперечливу природу людської діяльності – відтворення і зміну [4].

Ще одне питання, яке має важливе значення для дослідження креативності педагогічної діяльності – це питання про закономірності отримання нового знання. Щодо цього є дві концепції. Відповідно до першої, здобуття нового знання є плановим логічним актом; за іншого підходу цей процес пов'язують з відходом від логіки, з включенням інтуїції.

Інтуїцію (англ. intuition від лат. Intueri – пильно, уважно дивитися) визначають як здатність безпосередньо осягати істину без логіки, що ґрунтується на попередньому досвіді [1, с. 209-210]. Інтуїція – це вид пізнання, коли окремі ланки логічного ланцюга залишаються на рівні несвідомого. Евристична сила несвідомого полягає, насамперед, у тому, що воно (несвідоме) не має стереотипів, у ньому є більше свободи при утворенні асоціативних зв'язків. Психологічний механізм інтуїції вивчено на сьогодні недостатньо, але експериментальні дані дають можливість вважати, що його основою є здатність індивіда відображати в процесі інформаційної взаємодії з навколишнім середовищем, поряд із основним (усвідомленим), побічний (неусвідомлений) продукт. За певних умов ця раніше не усвідомлена частина результату дії стає ключем до вирішення творчого завдання.

Інтуїцію вивчали Б.М. Кедров, Я.О. Пономарьов та інші. Так, наприклад, Б. М. Кедров виявив бар'єри, що змушують людину йти відомою, наперед заданою колією, і визначив механізм подолання цих бар'єрів у мисленні [2]. Я.О. Пономарьов

виявив умови, що сприяють появі інтуїції. Такими умовами він називає відкидання неадекватних прийомів вирішення завдань, переконання у непридатності відомих шляхів, розв'язання проблеми при збереженні високого рівня уваги, спрощення і схематизацію проблеми на перших етапах творчості та ін. [5].

У психології мислення вчені роблять спроби описати суб'єктно-особистісний механізм творчості. Важливе значення при цьому має теорія поетапного формування розумових дій. Відповідно до цієї теорії, вчені намагаються розглянути механізм творчості з точки зору можливостей його побудови. Разом з тим О.Ф. Єсаулов зазначає, що теорія поетапного формування розумових дій не розкриває продуктивної природи процесу мислення, що може допомогти отримати нові знання, а зводить його до функціонування вже готових, відірваних від свого онтогенетичного розвитку знань.

Творчу діяльність і творче мислення психологи розглядають як ціле і частину, тому що творча діяльність містить у собі, окрім мислення, й інші психологічні явища, зокрема мотиви, емоції, пам'ять, волю, здібності. При використанні поняття «творча діяльність» щодо теми нашого дослідження доцільно використовувати визначення, яке дала І.П. Калошіна [2]. Вона визначає це поняття через систему ознак: творча діяльність спрямована на вирішення тих завдань, для яких немає готових способів вирішення, але й, головне, предметно-специфічних знань, необхідних для його розробки; творча діяльність пов'язана з отриманням суб'єктом на свідомому і несвідомому рівнях нових для нього знань як орієнтаційної основи для подальшої розробки способу вирішення завдань; творча діяльність дає суб'єкту можливість розробити нові знання і на цій основі способи вирішення завдання.

Тривалий час дослідники зосереджували увагу на виявленні й описі різних етапів, стадій, фаз, ступенів і т.п. творчої діяльності. П.М. Якобсон поділяв творчий процес на сім стадій: інтелектуально-творча готовність; бачення проблеми; зародження ідеї – формулювання завдання; пошуки рішення; визначення принципу винаходу; перетворення принципу в схему; технічне оформлення і розгортання винаходу.

Щодо інших думок, то заслуговує на увагу думка Я.О. Пономарьова, який, узагальнюючи численні праці з проблеми творчості, виділяє три основні й самостійні етапи: усвідомлення проблеми; розв'язання проблеми; перевірка рішення.

На наш погляд, цим етапам, незважаючи на деяке спрощення, властивий принцип загальності. В.С. Шубінський виділяє шість ланок і співвідносить їх із трьома основними етапами творчого процесу. Перший етап (етап виникнення творчої ситуації) включає ланку зіткнення з новим, ланку творчої невизначеності, ланку прихованої діяльності. Другий етап (евристичний) включає ланку евристики і ланку розвитку рішення (ідеї, задуму). Третій етап (етап завершення) – містить інтегративну ланку, ланку критики, підтвердження і втілення. Загальний недолік схем послідовності етапів творчого процесу полягає у змішуванні процесуального аспекту з результативним, а також із психологічними станами суб'єкта діяльності.

Аналізуючи взаємозв'язки між інтелектом і креативністю, Дж. Гілфорд ввів спеціальне поняття «дивергентне мислення», визначивши його як «тип мислення, що має різні напрямки» [6]. Це мислення передбачає варіювання шляхів вирішення проблеми, дозволяє досягти несподіваних результатів і висновків. Дж. Гілфорд вважав операцію

дивергенції, поряд з операціями перетворення та імплікації, основою креативності як загальної творчої здібності.

Отже, в освітньому процесі треба пропорційно поєднати дві протилежності: освітні можливості людини і сутність освіти (її зміст та форми). Творчість – це не окрема сторона педагогічної праці, а найбільш істотна й необхідна її характеристика. Цієї точки зору дотримуються багато авторів. Так, наприклад, В.А. Кан-Калік і М.Д. Нікандров [3] визначають творчість як об'єктивну професійну необхідність в діяльності педагога. Педагогічна креативність має ряд особливостей, які, в основному, визначаються особливим становищем педагога. Йдеться про те, що об'єктом педагогічної креативності є жива людина, яка створює неповторну ситуацію. Як зазначав Ю.М. Кулюткін, «тут одна людина, опираючись на свій життєвий досвід, творить на «матеріалі» іншої людини, перетворюючи її» [2]. Але за всієї індивідуальності, неповторності діяльності викладача, педагогічна креативність у більшості випадків є нормативною творчою діяльністю, а її найважливішою характеристикою є планування. На думку ряду вчених [2; 3; 6], творче планування пов'язане з пошуком найбільш результативних методів навчання й виховання, воно передбачає створення навчальних посібників, постійне поповнення знань, перегляд застарілих педагогічних поглядів і рішень. Педагогічна креативність є процесом проектування й створення педагогом свого досвіду, його метою є вдосконалення педагогічної діяльності в цілому.

Дослідження Т.А. Барішевої, Р.В. Белоусової, О.М. Вороніна, Н.С. Гілевої, Т.В. Демидова, Г.В. Ковальової, М.В. Купріної, В.Ф. Лугової, Н.С. Черноусенко показали, що професійна креативність викладачів характеризується такими ознаками: незадоволеність досягнутим; прагнення до вибору більш ефективних методів навчання й виховання; бажання постійно вдосконалювати свої знання й майстерність; уміння знаходити оптимальні рішення на основі всебічного аналізу досягнутого, точного розрахунку й наукового передбачення; уміння стати на позицію того, кого навчають, передбачати труднощі навчального матеріалу, заздалегідь продумувати види допомоги. Сутність педагогічної креативності вчені визначають як поєднання уміння діяти самостійно й при цьому адекватно в різних освітніх ситуаціях зі здатністю осмислювати свою діяльність у світлі науково-теоретичних психолого-педагогічних знань, а також як правильну міру.

В цілому ряді нових дій педагог може навіть не усвідомлювати того, що вони були креативними в цьому сенсі, тому що вони не вимагали якихось особливих зусиль. Такою «креативністю» власне є кожен крок суб'єкта, тому що він завжди відбувається в новій обстановці. Як показали дослідження М.О. Бернштейна, який створив оригінальну й фундаментальну концепцію рівнів побудови рухів [2], з фізіологічної точки зору кожний «рух» організму є творчим актом, тобто неповторним, нестандартним і унікальним. Відповідно до такої позиції об'єктивна креативність властива всім. Вона не пов'язана безпосередньо з родом, видом професії, а виражає можливі протиріччя між можливостями людини й вимогами ситуації. Людина будь-якої професії, зокрема, інженер, учений, військовослужбовець або викладач, часто змушені творчо вирішувати поставлені професійні завдання, тому що їм щоразу доводиться діяти в нових умовах. Із суб'єктивної точки зору, креативність залежить від можливостей, які є у людини. На думку М.М. Нечаєва, людина, яка має мінімум можливостей, усе, що вона робить, робить

творчо. Людина, що має максимум можливостей, дуже багато справ може здійснювати (у суб'єктивному аспекті) не творчо [6]. Наприклад, для молодого фахівця багато аспектів педагогічної діяльності є важкими, тому що в нього немає досвіду, недостатньою мірою сформовані необхідні вміння й навички. Але там, де недосвідчений педагог має труднощі й змушений виявляти креативність, викладач зі стажем часто перестає виявляти креативність, тому що володіє необхідними засобами й способами діяльності. В останньому випадку можна говорити про втрату креативності в її суб'єктивному, власне психологічному аспекті.

Щодо креативності, яка пов'язана із змушеним, неусвідомленим пристосуванням людини до нових умов, до більш високого рівня, можна говорити про креативність по переконанню, креативність, що ґрунтується на чітко усвідомленій необхідності безперервного відновлення досвіду, постійному пошуку рішень, що відповідали б суті завдання. Для людини, діяльність якої «виходить» на цей рівень, подолання перешкод у кожному конкретному випадку не є прямим наслідком зовнішньої зміни ситуації та умов завдання, у неї може не бути зовнішньої необхідності змінювати способи своєї діяльності.

Проникаючи в сутність матеріалу й переборюючи ті уявлення про його природу і можливості, які склалися в діяльності на попередніх етапах його розвитку й тих способів діяльності, які було використано при вирішенні завдання, професіонал сьогодні у кожній новій дії знову й знову повинен постійно розвиватися. При цьому чим активніше людина буде усвідомлювати реальні обставини кожного конкретного завдання, тим більш об'єктивними будуть підстави цього прагнення й шляхи його реалізації – такою власне і є психологічна сутність свідомої професійної креативності.

Креативність як свідоме прагнення до розвитку своєї діяльності, як самоподолання, тобто розвиток своїх можливостей і відмова від сформованих способів та прийомів діяльності повинна стати свідомою особистісною установкою, професійним етичним принципом педагога. Педагог з великої літери – це завжди й творець самого себе: створюючи для інших, він повинен творити самого себе. Якщо він не розвиває свою педагогічну діяльність, він перестає бути професіоналом. Відмова від розвитку своїх можливостей спричиняє повтор, стереотипи, шаблонізацію в діяльності, а значить – і втрату професіоналізму.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Таким чином, розвиток діяльності педагога може стати причиною того, що він буде змушений творити і тоді перед ним виникне проблема перебудови власної діяльності. Ця перебудова може відбуватися по-різному. Наприклад, це може бути несвідоме пристосування до умов, вимушене знаходження адекватних способів дію конкретній ситуації. Це рівень вимушеної креативності. Інший – вищий рівень – передбачає свідомий вибір відповідних способів цієї діяльності, що й складає сутність педагогічного професіоналізму, є основою розвитку педагогічної діяльності.

Педагогічну діяльність викладача ЗВО потрібно розглядати як цілісну систему, динамічну не тільки за рахунок розвитку студента, але й розвитку самого педагога. У цьому контексті студента можна вважати рівноправним учасником спільної з педагогом діяльності, а, отже, і її суб'єктом. Інакше кажучи, процес навчання повинен завжди передбачати розвиток як того, хто навчається, так і самого викладача.

Перспективами наших подальших досліджень може стати розробка інструментарію розвитку творчої складової особистості викладача.

Список використаних джерел

1. Брокгауз Ф.А., Эфрон И.А. Энциклопедический словарь. Санкт-Петербург. 1901. Т. 64. 280 с.
2. Зинченко В.П., Моргунов Е.Б. Человек развивающийся. Москва: Тривола, 2005. 333 с.
3. Максименко С.Д. Загальна психологія: підручник для студентів вищих навчальних закладів. Київ: Форум, 2000. 543 с.
4. Маркова А.К. Психология профессионализма. Москва: Знание, 1996. 308 с.
5. Пономарев Я.А. Психология творчества и педагогика. Москва: Педагогика, 1976. 280 с.
6. Рубинштейн С.Л. Основы общей психологии. Санкт-Петербург: Питер, 2000. 427 с.

References transliterated

1. Brokgauz F.A., Efron I.A. Enciklopedicheskij slovar. Sankt-Peterburg. 1901. T. 64. 280 s.
2. Zinchenko V.P., Morgunov E.B. Chelovek razvivayushijisya. Moskva: Trivola, 2005. 333 s.
3. Maksymenko S.D. Zahalna psykhologhiia: pidruchnyk dlia studentiv vyshchychkh navchalnykh zakladiv. Kyiv: Forum, 2000. 543 s.
4. Markova A.K. Psihologiya professionalizma. Moskva: Znanie, 1996. 308 s.
5. Ponomarev Ya.A. Psihologiya tvorchestva i pedagogika. Moskva: Pedagogika, 1976. 280 s.
6. Rubinshtejn S.L. Osnovy obshej psihologii. Sankt-Peterburg: Piter, 2000. 427 s.

Hotsulyak N.Ye., Slavina N.S., Renke S.O. Creativity as an indicator of the development of the professional activity of the teacher of higher education. The article presents a scientific and theoretical analysis of the state of development of the problem of creativity as an indicator of the development of the professional activity of the teacher of higher education. According to a number of scientists creative planning is associated with the search for the most effective methods of teaching and education, it involves the creation of teaching aids, the constant replenishment of knowledge, the review of outdated pedagogical views and decisions. Pedagogical creativity is the process of designing and creating a teacher of his experience, his goal is to improve the teaching activity in general. The essence of pedagogical creativity is defined by scientists as a combination of the ability to act independently and adequately in various educational situations with the ability to comprehend their activities in the light of scientific and theoretical psychological and pedagogical knowledge, as well as the right measure. The approaches of different scientific schools are considered. It is determined that any system of education is characterized by conservatism, because it is forced to transform knowledge and other cultural values accordingly. It is noted that in the process of an integrated solution to the problem of the disclosure of the psychological mechanisms of professional creativity and the conditions for the development of the activity of the lecturer, the leading position is to determine the essence of a truly professional pedagogical activities. Therefore, the psychological analysis of the specificity and content of the creative sphere of the teacher's activity, as well as the identification of psychological factors and conditions that ensure the improvement of pedagogical skill, is of great importance.

Key words: creativity, development, personality, individuality, professional activity, teacher of higher education.